

Отамани повстанців Гадяцького краю (1920-1923 рр.)

Стаття висвітлює збройну боротьбу за державність України на теренах Гадяцького повіту Полтавської губернії протягом 1920-1923 років. Предметом дослідження є отамани повстанських загонів Л. Христовий, Ф. Буховецький, О. Коваль, І. Крупський та В. Тяло.

Ключові слова: більшовицький режим, Гадяч, повстанці, отамани, червоний терор.

У кінці 1919 р. на Гадяччині остаточно силою зброї була встановлена більшовицька диктатура у формі радянської влади, а разом з нею і політика воєнного комунізму: контрибуції, конфіскації, націоналізації, продовольча розкладка, яку комуністи намагалися забрати водночас з урожаїв 1919 і 1920 років. У зв'язку з тим, що в Гадяцькому повіті зменшилися посівні площі і знизилася врожайність, а частину хліба вивезли мішечники та реквізували червоноармійці, у селян надлишків продовольства не було. І це визнавали продовольчі органи радянської влади, але продрозкладку потрібно було виконувати за будь-яку ціну. На її виконання були мобілізовані чисельні агенти продовольчих органів, надіслані з Росії продовольчі загоны, міліція, внутрішні війська і регулярні частини Червоної армії. Гадяцьким повітовим продкомісаром було призначено Ю. М. Цільдермана, який одночасно обіймав посаду голови Особливої продовольчої комісії Першої запасної армії. Надіслані з Росії продовольчі працівники українських селян вважали куркулями, а села – контрреволюційними і ворожими радянській владі. Тому і ставлення до них було відповідним.

Основними методами вилучення хліба було насильство, яке супроводжувалося реквізіціями всіх продовольчих запасів і фізичними розправами над селянством. Репресивний апарат радянської влади вдавався до розорення селянських господарств і виселення їх мешканців за межі Полтавської губернії. Зважаючи на масовий опір селянства, більшовики відмовилися від проголошеного Леніним класового принципу стягнення продрозкладки і перейшли до подесятинного обкладання всіх без винятку категорій селян,

не приймаючи до уваги їх майнове становище. На практиці це означало, що хліб для «голодуючої Півночі» брали там, де його можна було взяти силою. Стягнення продрозкладки перетворювалося на поголовний грабіж селян. З цього приводу В. Г. Короленко писав: «Середняк при кожних розкладах так само приховує хліб, так само в нього знаходять, так само каральні загоны грабують його, як і «куркуля», і хата середняка так само згорає, коли випалюють цілі села» [1]. За невиконання продрозкладки і збройний опір носіям більшовицького режиму були спалені села Лютенька, Сарі і Красний Кут.

Зважаючи на чисельні факти насильства над селянами і зловживання владою з метою особистої наживи, згідно з рішенням Гадяцького парткому і повітвиконкому у травні 1920 р. довелося заарештувати і ув'язнити Ю. М. Цільдермана разом із групою надісланих з Росії продовольчих агентів, проте грабежі селян продовжувалися і надалі [2].

Документи свідчать, що більшість населення Гадяцького краю не сприймала більшовицького режиму. Радянську владу воно розглядало як чужу, незрозумілу і ворожу, нав'язану українцям силою зброї. Протягом літа 1920 р. продрозкладка в Гадяцькому повіті через відсутність достатньої кількості збройної сили проводилася, та й то частково, лише в трьох волостях: Сарській, Рашівській і Веприцькій. На кінець року приступили до її стягнення ще в десяти волостях, але зібрали лише 1,5 відсотка планового завдання. Як зазначалося в інформації Гадяцького повітового парткому КП(б)У, волосні і сільські виконкоми відмовляються від виконання

своїх обов'язків «через повний над ними терор бандитів», а селяни «починають виступати з вилами і граблями проти ради влади» [3].

Навесні 1920 р. села повіту заповнили листівки із закликом до повстання. У одній із них, що мала підпис «Фесенко» (її текст затухає), говорилося про тяжке становище українського люду: примусові мобілізації молоді до Червоної армії, грабежі селян російськими продзагонами, відсутність всього необхідного: гасу, цукру, солі, дьогтю тощо. Замість обіцяного комуністичного раю, говорилося в листівці, «ми бачимо поголовне вилучення хліба, худоби, одягу і всякого добра, яке переправляється в Росію, а на додачу до цього тривають поголовні арешти, ув'язнення і розстріли українців». Вихід із тяжкого становища патріоти бачили у звільненні України від чужоземного ярма: «Тільки тоді, коли ми, українці, здобудемо собі самостійну державу, зовсім відокремившись від Росії, і поставимо жидів на своє місце, тільки тоді ми зможемо здобути собі всі ті багатства, яких позбулася Україна завдяки російському і жидівському засиллу».

Листівка закінчувалася закликом: «Шановне селянство! Кінчається зима, йде весна і несе поклик до повстання. Повинні встати всі як один, хто тільки вважає себе українцем, і боротися доти, доки жодного комісара не зостанеться тут, на Україні, доки наш рідний край не буде називатися Українська Народна Республіка» [4].

Іншим визначальним фактором у розгортанні масового повстанського руху була насильницька мобілізація української молоді до Червоної армії. Вона перетворювалася на справжнє полювання на юнаків, які не бажали брати участь у розв'язаній більшовиками братовбивчій громадянській війні, а тому перебували на становищі дезертирів і переслідувалися радянською владою. Протягом 1920 р. в Полтавській губернії під час облави було затримано 21515 дезертирів і 34781 тих, що переховувалися від мобілізації і добровільно з'явилися на призивні пункти. За цей же час із частин Червоної армії, роз-

ташованих на Полтавщині, втекло 16530 чоловік [5]. Крім того, сотні юнаків не були обліковані й перебували на нелегальному становищі. Допризовну молодь найбільше хвилювало, що їх можуть відправити служити до Росії і вони там помруть з голоду. Побоювання були не безпідставними, адже юрби мішечників з «голодуючої Півночі» заповнили Гадяцький повіт.

У квітні 1920 р. лідери української партії боротьбистів піддалися на пропозицію комуністів і в обмін на «теплі» місця в системі партійно-радянської номенклатури оголосили про саморозпуск своєї партії і входування її членів в індивідуальному порядку до КП(б)У. Основна ж маса боротьбистів, що залишилася на ідеологічних засадах своєї партії, боротьбу за незалежність України продовжувала зі зброєю в руках. Саме вони стали основними організаторами і керівниками повстанських загонів.

Першими учасниками протибільшовицьких виступів були партизанські загони, які виникли в період боротьби з білогвардійцями і після приходу більшовиків в Україну не побажали вливатися до Червоної армії або роззброюватися. Усіх учасників збройної боротьби за незалежність України комуністи називали «петлюрівцями», позаяк їхньою метою було відновлення Української Народної Республіки, а прапором боротьби – Головний отаман армії УНР Симон Петлюра.

Одним з визначних керівників повстанського руху на Гадяччині був Леонтій (Левко) Христовий, який більше року наводив жах на представників радянської влади. У звіті Полтавського губвиконкому за 1920 р. зберігся його словесний портрет і короткі біографічні дані. Л. Христовий – «середнього зросту, красивий брюнет, за характером енергійний, підприємливий, край самолюбивий, сміливий, тямущий, в загальному розвитку недалекий, слабо грамотний» [6].

Народився Л. Христовий 1897 р. на хуторі Скажениковому поблизу Лютенки в заможній селянській родині козацького походження. У дитячі й юнацькі роки був задержуватим і любив верховодити серед сільської молоді. У роки Першої світової війни добро-

вільно вступив до російської армії, служив у кавалерійському полку, в часи Української держави гетьмана П. Скоропадського був півсотенним командиром комендантської сотні в Зінькові. У Червоній армії командував ескадроном і один час очолював Зіньківську Чека. На початку травня 1920 р. з невідомих причин (можливо тому, що був боротьбистом і не пішов на компроміс з комуністами) був заарештований, але з-під арешту втік і почав готувати повстання проти радянської влади.

Поштовхом до повстання стало пограбування лютецьких селян російськими продовольчими загонами. Загін Л. Христового, який станом на 6 липня налічував не більше 50 чоловік, спершу роззброював непрошених гостей і відпускав з наказом забиратися геть з України. Зрештою терпець у повстанців увірвався і після чергового набігу продзагону на Лютецьку, який супроводжувався спаленням хат, селяни повстали і розстріляли близько 40 продармійців. Після цього село почало швидко озброюватися. До 18 липня в загоні Л. Христового вже було понад 300 чоловік, з них 15 кінних, при двох кулеметах. Орієнтація повсталих, як зазначалося в доносеннях радянської військової розвідки, була «петлюрівською».

Протягом 18 липня – 5 серпня в Лютецьці та навколишніх селах і хуторах відбувалося інтенсивне формування повстанських загонів, які за давньою козацькою традицією поділялися на курені й сотні. Водночас був створений і штаб повсталих, до складу якого ввійшли колишні офіцери російської армії і вчителі. Начальником штабу Л. Христовий призначив Бориса Пошивайла. Оголошена на сільському сході мобілізація чоловіків дала змогу збільшити лави повсталих до 4-6 тисяч. Одночасно всі жителі Лютецьки, від старого до малого, вийшли на жнива, щоб якомога швидше зібрати і заховати хліб. Молотарки працювали цілодобово.

26 липня партійно-радянське керівництво Гадяцького повіту (М. Кузьменко, А. Шуб, П. Мусієнко) послало розпачливу телеграму на адресу Полтавського губвиконкому і більшовицького уряду УСРР у Харкові, в

якій говорилося: «Увесь повіт охоплений хвилею бандитизму, організованого, петлюрівського, що зростає з кожним днем. Лютецька, Рашівська, Веприцька, Русанівська, Розбишівська, Липово-Долинська, Берестівська, Поділківська і частина Сарської волостей зайняті бандитами. Концентрація головних сил бандитів у Рашівській і Лютецькій волостях. Бандитами у зайнятих ними волостях проводиться добровільна і примусова мобілізація населення. Сили банд, які на даний час нараховують до 3000 озброєних людей, безперервно збільшуються мобілізованими і бандитськими озброєними загонами із сусідніх повітів, що долучилися до них. Половина повіту таким чином цілком під владою бандитів; у другій половині радянської влади також не існує... Радянської влади в повіті немає [7]. Телеграма закінчувалася проханням негайно надіслати до Гадяча регулярні частини Червоної армії.

Практично все чоловіче населення Лютецьки влилося до загонів Л. Христового, але хіба що половина з них мала різнокаліберну вогнепальну зброю. Решта озброювалася хто чим міг: сокирами, косами, ціпами, киями. Красномовним є той факт, що після розгрому основних сил Л. Христового у створеному в Лютецьці загоні самооборони із 25 чоловік лише п'ятеро не брало участь у повстанні.

Певний час повстанці трималися пасивно, але пильно стежили за пересуванням червоних військ. Із вступом на терени Полтавщини армії Н. Махна повстанці активізували свої дії і оточили Гадяч щільним кільцем повстанських загонів. 7 серпня спільними силами вони захопили місто. 220-й батальйон ВОХР разом з місцевою радянською владою втекли до Лохвиці. На складах залізничної станції повстанці захопили великі запаси шкіри, мануфактури, солі, цукру, сірників та інших товарів, які були роздані учасникам штурму та жителям навколишніх сіл. Фактів мародерства і насильства над мирними жителями не спостерігалось.

9 серпня під тиском переважаючих сил Червоної армії, які прибули потягами з Лохвиці, повстанці залишили Гадяч і відійшли до Лютецьки. Того ж дня до Зінькова всту-

пила Повстанська армія Н. Махна і отамани місцевих повстанських загонів звернулися до нього з проханням про допомогу. Під час зустрічі з Н. Махном Л. Христовий одержав мандат на право формування Особливого загону Повстанської армії України (махновців). Н. Махно також передав повстанцям Л. Христового кількасот гвинтівок, кілька кулеметів з обслугою і набої. Після захоплення Гадяча повстання почало швидко ширитися селами Гадяцького, Миргородського і Зіньківського повітів. У одному з листів до більшовицького керівництва Гадяча Л. Христовий писав: «Зв'язок з рештою повстанських загонів на території шести повітів я маю і вони повністю у моєму підпорядкуванні» [8]. Згідно з даними радянської військової розвідки, сили повсталих досягали 13 тисяч чоловік, але їм бракувало військового вишколу, дисципліни, вогнепальної зброї. Документи свідчать, що селяни охоче підтримували повстанців, які захищали їх від грабежів продзагонів, насильницької мобілізації юнаків до Червоної армії, повертали вилучений за продрозкладкою хліб.

Одержавши підкріплення, червоні війська з Миргорода і Гадяча перейшли в наступ у напрямку Лютецьки. 29 серпня вони захопили Рашівку і провели арешти учасників протибільшовицького повстання та заможних селян («куркулів»). 15 з них на острах присутнім розстріляли посеред села, а 30 заарештованих відправили до концтабору в Полтаві. Наступного дня на острах присутнім розстріляли посеред села, а червоне командування мобілізувало більше 600 селян з вилами та лопатами і погнало їх на Лютецьку. Прикриваючись селянами, як живим щитом, за ними рушили регулярні частини Червоної армії.

Потіснивши дрібні селянські загони, червоні війська підійшли до Лютецьки, де зосредилися основні сили повсталих у кількості 2-2,5 тисячі чоловік з п'ятьма кулеметами і після жорстокого бою 31 серпня увірвалися до села. Розправа над бунтівним селом була жорстокою: червоні спалили 803 селянських хати. «Лютецька за винятком бідняцьких халуп вся знищена», – телеграфував до Пол-

тави голова Гадяцького повітвиконкому А. Кузьменко [9]. Під час штурму Лютецьки в результаті вуличних боїв загинуло більше 150 повстанців і мирних жителів села. Сотні жінок, дітей і стариків, рятуючись від розправи, втекли до лісу. Залишена в селянських обійстях худоба була конфіскована на користь радянської влади. Повстанці відійшли за річку Лютецька в напрямку Бірок і укріпилися в лісі.

Не встигли основні сили червоних залишити Лютецьку, як повстання розгорілося з новою силою. Дрібні загони повсталих розійшлися по Гадяцькому, Зіньківському і Миргородському повітах, підіймаючи селян на боротьбу з більшовицьким режимом. У Груньській волості повстанський загін чисельністю близько 500 чоловік очолив Пилип Масюта – син сторожа Воскресенської церкви в Зінькові. Помічником у нього був георгіївський кавалер Посяда – в минулому вахмістр кавалерійського полку, який приєднався до повстанців разом з двома синами. У Кузьменській волості діяв загін Данила Степенка (Дороша), у Бірках – Максима Мандика.

5 вересня повстанці Л. Христового розпочали рейд селами Миргородського повіту і пройшли через Великі Сорочинці, Зуївці і Остапівку, але зазнали відчутної поразки від об'єднаних сил Миргородського гарнізону і 226-го батальйону ВОХР. Згідно з даними червоного командування їх втрати становили майже 200 чоловік убитими і пораненими. Червоні захопили також три кулемети і частину обозу. 9 вересня загони Л. Христового знову зібралися в Лютецьці. Під впливом поразок значна частина повстанців розійшлася по селах і хуторах, очікуючи кращих часів для продовження боротьби, або розчарувалася у можливості перемоги. На середину вересня 1920 р. у Л. Христового залишилося не більше 100 чоловік піхоти та 30-40 імпровізованих кавалеристів, які не мали шабель, а замість сідел використовували подушки. 16 вересня один із загонів Л. Христового напав на обоз і, розігнавши охорону, забрав 140 підвід солі, яку з Гадяча перевозили до Зінькова. Серед жителів

Лютеньки до цього часу зберігаються перекази, як Л. Христовий солдатським котелком розподіляв сіль між селянами.

19 вересня об'єднані загони Л. Христового і Д. Степенка (Дороша) вступили до містечка Грунь, де до них приєдналися дрібні повстанські загони з різних кінців Зіньківського повіту і частина махновців під командою Ковальова, які відбилися від основних сил Н. Махна. Загалом повстанців зібралось більше 600 чоловік. Отамани збиралися захопити Зіньків, але через брак зброї і чисельну залогоу червоних цей намір довелося відкласти. У Груні Л. Христовий захопив значні запаси зібраного за продрозкладкою збіжжя. Повстанці перемололи зерно на борошно і вивезли на свої бази в лісах [10].

8 жовтня повстанці під тиском червоних військ, щоб уникнути жертв з боку цивільного населення, знову залишили Лютеньку і відійшли до лісу. Дрібними групами по 10-15 вершників вони робили раптові напади на міліцейські пости і дрібні підрозділи Червоної армії, які вилучали в селян хліб. 15 жовтня загін Л. Христового у кількості більше 80 чоловік несподівано увірвався до села Комиші і розгромив міліцейську дільницю. Повстанцям дісталися коні, сідла і зброя. 19 жовтня кінний загін Л. Христового напав на міліцейську заставу в Бірках. Під час короткої сутички кількох міліціонерів було вбито і поранено, решта втекла.

Проте наближалася зима. Осіння негода не сприяла швидкому пересуванню повстанських загонів, а голий ліс демаскував їх. Повстанці терпіли велику скруту. 8 листопада Л. Христовий у листі звернувся до представників радянської влади в Гадячі й заявив про припинення воєнних дій проти більшовицького режиму та запропонував укласти тимчасове перемир'я. Свої наміри він мотивував тим, що між Махном і радянською владою існує угода про спільну боротьбу проти Врангеля, а Л. Христовий є командиром одного з підрозділів махновської армії. В успіх своєї ініціативи Л. Христовий не вірив, але це був шанс виграти час і зберегти сили повстанців у зимовий період, щоб протриматися до весни.

Наступного дня пропозиція Л. Христового обговорювалася на спільному засіданні президії Гадяцького повітвиконкому і командування 64-го полку ВНУС. Певного рішення учасники наради не прийняли, але маневр Л. Христового розгадали. 10 листопада командир 22-ої бригади ВНУС Воронін, він же – командуючий червоними військами на Полтавщині, повідомив гадяцьких можновладців, що припинити воєнні дії проти Л. Христового можна лише за умови повного роззброєння повстанців. Одночасно він наказав блокувати охоплені повстанням села і не допускати контактів повстанців з червоноармійцями.

Для ведення переговорів з повстанцями до Гадяча прибув комбриг Воронін, а від Л. Христового – Борис Сидоренко і Олексій Дегтярьов. Як і слід було очікувати, переговори ні до чого не привели і 15 листопада були перервані [11]. Загін Л. Христового під час переговорів перебазувався з Лютеньки до Рашівки.

Переговори з Л. Христовим радянське командування використало для концентрації сил і блокування охоплених повстанським рухом сіл та хуторів. Каральну експедицію очолив особисто комбриг Воронін. До неї були залучені 64-й полк ВНУС (командир – Дмитрієв) з кавалерійським ескадроном 24-ої бригади Червоної армії. Все тугіше стягувалося кільце червоних військ. Нарешті настала розв'язка. 18 листопада поблизу села Млини, що за чотири кілометри від Рашівки, червоні оточили і притиснули до Псла, який тільки-но почав братися кригою, активну частину загону Л. Христового у кількості близько 60 чоловік. Під час жорстокого бою 9 повстанців було вбито. 26 вдалося прорвати кільце оточення, але під час переходу під вогнем противника через Псел крига провалилася і більшість з них потонуло. Л. Христовому з декількома повстанцями вдалося переправитися через Псел і врятуватися. До останнього їх прикривав кулеметник-махновець, який загинув.

Протягом 18-26 листопада 1920 р. в Лютеньці, Рашівці, навколишніх селах і хуторах йшли повальні облави і пошуки активних

учасників селянського повстання. Під час каральної операції було заарештовано або здалося на милість радянської влади більше 300 чоловік. «Добровільна» явка повстанців зводилася до того, що їхніх батьків або рідних заарештовували і тримали доти, доки вони не з'являлися з повинною. У сім'ях повстанців червоноармійці конфісковували майно, розорювали або спалювали господарства, виймали серед зими вікна в хатах тощо. Молодь силою забирали на службу до Червоної армії.

Значну частину повстанців, які з настанням холодів вийшли з лісу і склали зброю, без суду і слідства розстріляли в Гадячі. Їх знищення набрало такого небажаного для більшовиків розголосу, що стало предметом обговорення на засіданні президії Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету 12 лютого 1921 р., яке зобов'язало голову Полтавського губвиконкому В. Порайка розслідувати ці ганебні факти і свої висновки подати більшовицькому керівництву УСРР [12]. Результати розслідування невідомі, але в будь-якому випадку життя українським юнакам уже не можна було повернути.

На ліквідацію залишків загонів Л. Христового радянське командування залучило особовий склад 22-ої бригади ВНУС. Каральною операцією командував уже новий комбриг Самойлов. За звинуваченням у сприянні повстанцям на жителів Лютецьки та навколишніх сіл була накладена контрибуція продуктами харчування і одягом, а також взяті заручники з числа заможних та впливових селян. Під час широкомасштабної каральної операції було затримано 30 повстанців, деякого зі зброєю. На острах селянам їх публічно розстріляли [13]. Л. Христовий з 15 повстанцями переховувався в лісі в околицях Лютецьки.

Тільки-но червоноармійці залишили Лютецьку, повстанці відразу ж дали про себе знати. У середині січня в загоні Л. Христового вже налічувалося 15 кінних і 85 піших повстанців. Після Різдвяних свят вони активізували боротьбу проти радянської влади. Ночами повстанці з'являлися в селах, тримали в постійному страху й жорстоко роз-

правлялися з носіями більшовицького режиму, а Л. Христовий навіть по телефону зв'язувався з радянським військовим командуванням у Гадячі.

Протягом зими 1921 р. червоне командування посилало декілька каральних експедицій проти загону Л. Христового. Населення Лютецьки попередили про колективну відповідальність за переховування або надання допомоги повстанцям, але всі зусилля червоних були марними, позаяк селяни не видавали свого отамана. Командир батальйону Бабич, вояки якого прочісували ліси навколо Лютецьки і Бірок, доносив своєму начальству, що операція із знищення Л. Христового «ніяких результатів не дала» [14].

З настанням весни 1921 р. повстанці Л. Христового, користуючись підтримкою селянства, розпочали справжню партизанську війну. В офіційних документах радянської влади вказувалося, що по селах вони розповсюджують листівки «петлюрівського змісту», в яких закликають до боротьби за волю України. На початку березня повстанці напали на продовольчий загін у Бірках, який під охороною міліції «викачував» у селян хліб, і гнали його впродовж шести кілометрів.

У ніч з 3 на 4 квітня Л. Христовий, незважаючи на присутність у Лютецьці регулярних частин Червоної армії, вчинив напад на село, під час якого повстанці вбили місцевого комуніста Андрія Солодовченка і червоноармійця. Інша група повстанців на іншому кінці села запалила хату радянського активіста Андрія Перевали. Під час перестрілки було вбито його матір і поранено брата Йосипа. Користуючись темрявою, А. Перевала втік.

Протягом квітня-травня 1921 р. Л. Христовий здійснив ще кілька несподіваних нападів на Лютецьку, Рашівку, Свинарне та інші села Гадяцького, Зіньківського і Миргородського повітів, під час яких чинив розправи над надто ревними носіями більшовицького режиму. Так, у хаті лютецького міліціонера С. Диравки на Великодні свята повстанці забрали паску, сало і одяг, а у «радянських службовців» Перерерія, Кири-

ченка і Широколави спалили хати і забрали майно. 24 травня в надвечірній час Л. Христовий з 18 повстанцями з'явився на сільському сході Обухівки Миргородського повіту, на якому виступив із закликом до боротьби з комуністичним режимом. Тим часом повстанці зарубали голову сільвиконкому Антоненка, голову місцевого комнезаму Фургаса та роззброїли і роздягли трьох червоноармійців. У Панасівці вони спалили дев'ять садиб «радянських службовців», у Баранівці вбили двох червоноармійців і поранили завідуючого волосним військовим відділом Дерію [15].

1-го липня 1921 р. відбулося чергове засідання Гадяцької повітової військової наради, на якій вкотре постало питання про ліквідацію отамана Л. Христового. Зважаючи на його підтримку населенням Лютеньки, учасники наради дійшли висновку, що «лише червоним терором можна гарантувати спокій і недоторканість особи радпрацівників». На виконання рішення наради знову було розстріляно 8 жителів Лютеньки та взято 19 заручників, яких також пообіцяли розстріляти, якщо напади на представників радянської влади продовжуватимуться [16].

Влітку 1921 р. села і хутори Гадяцького повіту окупували червоні війська. Їхнє утримання лягло важким тягарем на плечі селянства. До боротьби з повстанцями були залучені підрозділи 7-ої Володимирівської стрілецької дивізії, 21-а бригада 25-ої (Чапаєвської) дивізії, «маневрена група до боротьби з бандитизмом» К. Матяша, 489-й полк ВНУС, загін чекістів під командою уповноваженого Всеукраїнської Чека К. Максимовича та ін. Наближалася трагічна розв'язка.

15 липня рано вранці карателям «маневреної групи» в лісі між Лютенькою і Малою Загрунівкою вдалося оточити загопи Л. Христового і М. Мандика і витіснити їх на заболочені луки. Прориватися вирішили невеликими групами і в різних напрямках. Частина повстанців на чолі з Л. Христовим відходила в напрямку Романівки. Тут між Малою Загрунівкою і Романівкою відбувся вирішальний бій, який для Л. Христового виявився останнім. Куля наздогнала його на околиці

Малої Загрунівки. Під час бою загинули помічник отамана Потапенко, помічник М. Мандика Штаменко і дев'ять повстанців [17]. Після загибелі Л. Христового рештки його загону очолили Яцун у Лютеньській волості та Іван Сушко – в Бірківській.

Незважаючи на те, що радянська влада в Лютеньці була встановлена остаточно, її прибічників виявилось небагато. У кінці 1921 р. на понад вісім тисяч жителів села був лише один комуніст Іван Перевала та дев'ять співчуваючих більшовикам.

16 лютого 1920 р. повсталала караульна сотня Гадяцького військового коменданта і заарештувала комуністичне керівництво міста. Виступ очолив штаб, що складався з колишніх керівників повстанських загонів, які боролися з Денікінським режимом: Олександра Ковалю, Федора Буховецького і Олексія Дмитренка. Повстання було стихійним, слабо підготовленим, і через два дні його придушив надісланий з Полтави загін латишів. Керівники повстання пішли до лісу і очолили збройну боротьбу селян.

О. Коваль, вже як отаман повстанського загону, понад два роки боровся за державність України у північно-східній частині Гадяцького повіту. Влітку 1920 р. у його загопі нараховувалося 120 піших і кілька десятків кінних повстанців. У фондах Державного архіву Полтавської області зберігся лист О. Ковалю до комбрига Червоної армії Соболева, в якому отаман виклав причини, які спонукали його стати в оборону України від московсько-більшовицьких окупантів: «Ми, українці, гадали, що спільними силами з російськими совєцькими військами виженемо Денікіна з України, розсіємо чорні зграї контрреволюції і збудуємо радянську Україну на федеративних началах з совєцькою Росією. Програма партії боротьбистів (комуністів) цілком відповідала моїм прагненням. Ми, боротьбисти, небагато просили у центрального уряду: мати свою українську Червону армію і свій політичний і економічний центр, і тільки. Але центральний уряд не дав нам, 34-мільйонному населенню, цієї автономності і наказав партії боротьбистів (комуністів) злитися з комуністами-більшовиками.

Миритися з таким розрішенням цієї справи я не міг і одверто зі своїми однодумцями вступив на боротьбу з комуністичним урядом. Довгий час я мріяв, що ми, українці, ще зможемо порозумітися з комуністичним російським урядом, але згодом переконався, що тільки силою і кулею ми, українці, здобудемо для себе право на вільне життя, тільки силою зможемо позбавитися жидівського і російського ярма і так, боротьба з Вами, насильниками і гнобителями українського народу, до кінця, до перемоги. Або ви, другі пани над нашим народом (перших панів ми зігнали загальними силами і нажили Вас – других), або ми, вільний український народ з армією вільного козацтва на своїй вільній українській землі, політій кров'ю і потом нашого народу» [18].

Розвінчуючи брехливі твердження у переслідуванні якихось особистих корисливих інтересів, О. Коваль у листі до Гадяцького повітвиконкому (літо 1921 р.) пояснював мету своєї боротьби з більшовицьким режимом в Україні: «Борюся за самостійну Українську Народну Республіку не з особистих інтересів, а з глибокого переконання в необхідності самостійного життя для українського народу» [19].

Авторові цих рядків не вдалося встановити життєвий шлях отамана О. Ковалю, окрім того, що за фахом він був студентом і щирим патріотом України. Невідомі й обставини його загибелі.

Про отамана Федора Буховецького відомо лише те, що він був уродженцем Білорусії, за політичними переконаннями – анархо-комуніст (чекісти вважали, що Буховецький – це псевдонім, а справжнє прізвище невідоме). Влітку 1920 р. його загін нараховував близько 100 козаків, озброєних гвинтівками, обрізами і одним кулеметом. Після успішного штурму Гадяча разом з Л. Христовим загін Ф. Буховецького чисельно зріс і накопичив зброю. 16 вересня повстанці залишили постійне місце свого базування в лісах поблизу Липової Долини й до кінця місяця пройшли рейдом через Ціпки, Великі Будища, Московський Бобрик та інші села Гадяцького повіту, ліквідувавши в них радянську владу.

На початку жовтня 1920 р. до Ф. Буховецького приєднався загін отамана Івана Крупського, збільшивши таким чином його чисельність до 200 піхотинців і 30 кавалеристів. З листопада Ф. Буховецький встановив зв'язок з отаманом Кучером, що діяв на теренах Лебединського повіту Харківської губернії. Разом вони вирушили через Максимівку на Берестівку і Коновалівку в напрямку Лебедина, але зустрівши опір 64-го полку ВНУС, відійшли до села Ціпки.

Наприкінці листопада 1920 р. повстанці Ф. Буховецького поширили дії своїх загонів на села Роменського повіту, де до них приєднався загін отамана Голобородька, що базувався в лісах поблизу Гречанівки і Митрофанівки. У зв'язку з тим, що великими силами боротися з регулярними частинами Червоної армії було небезпечно і безперспективно, повстанські загони знову розділилися: отаман Кучер повернувся до Лебединського повіту, І. Крупський пішов до Веприцьких лісів, а Ф. Буховецький – в район Липової Долини. Подальшу його долю з'ясувати не вдалося [20].

І. Крупський народився в селі Максимівці Краснолуцької волості Гадяцького повіту в 1901 чи 1902 році (точної дати він не пам'ятав) у сім'ї бідняка. Закінчив місцеву початкову школу, а коли виповнилося 12 років, перебрався до старшого брата в Харків, де освоїв слюсарну і шоферську справи. Там же вступив до більшовицької партії, під час Гетьманщини партизанів, служив у Червоній армії та в караульній сотні в Гадячі. Після придушення протибільшовицького виступу сотні І. Крупський, вже як ідейний боротьбист, пішов до лісу і очолив кінний повстанський загін чисельністю більше 20 чоловік, який разом з отаманом В. Тялом діяв у Веприцьких лісах до осені 1921 р. Радянська влада в навколишніх селах існувала лише формально і її представники були зв'язані з повстанцями.

Поступове згасання повстанської боротьби змусило І. Крупського перейти на нелегальне становище. У грудні 1921 р. він вийшов з лісу і під вигаданим прізвищем Івана Костенка зумів легалізуватися. Після кіль-

камісячних мандрів (побував у Москві, Харкові, Сумах) повернувся до Гадяча, був заарештований червоноармійцями, але втік з-під арешту і знову перейшов на нелегальне становище.

У листопаді 1922 р. І. Крупський переїхав до Полтави і влаштувався на службу до міліції, але був упізнаний і 5 квітня 1923 р. заарештований. Спочатку його засудили до розстрілу, але 23 жовтня цього ж року Верховний Суд УСРР замінив вирок смерті на 10 років ув'язнення. За добру поведінку І. Крупського достроково звільнили в 1926 р. [21].

Драматично склалася доля вчителя з Веприка Василя Тяла, який більше трьох років вів нерівну боротьбу з комуністичним режимом на теренах Гадяцького і Лебединського повітів. Захоплений революційною ейфорією, він на початку 1918 р. добровільно вступив до Червоної гвардії і у її складі воював проти австро-німецьких окупантів гетьмана П. Скоропадського і білогвардійців. У 1919 р. протягом короткого часу служив у Гадяцькій Чека. Поділяв політичну програму української партії комуністів-боротьбистів (чекісти називали його «ідейним боротьбистом»). Тому коли у квітні 1920 р. партія боротьбистів була ліквідована, В. Тяло організував невеликий повстансько-партизанський загін, щоб зі зброєю в руках боротися за волю України. Воював у Веприцьких лісах.

У березні 1921 р. радянська влада оголосила амністію українським повстанцям і В. Тяло вирішив скористатися нею. Разом з кількома повстанцями він вийшов з лісу і склав зброю. Під конвоєм їх відправили до Лохвиці, де чекісти зобов'язали амністованих повстанців «спокутувати вину» перед радянською владою службою в Червоній армії. Така перспектива не влаштовувала В. Тяла та його побратимів і вони знову подалися до лісу. Згідно з даними чекістів, у загоні В. Тяла було 10-12 чоловік. Протягом короткого часу вони здійснили напади на Веприцький цукровий завод, Бобринський волосний та кілька сільських виконкомів і розігнали створені з великими потугами органи радянської влади.

Влітку 1921 р. загін В. Тяла за рахунок об'єднання з отаманом І. Крупським зріс до 30 чоловік і, користуючись підтримкою селянства, продовжував боротьбу з радянською владою та її носіями. 29 травня 1922 р. голова Бобринського волвиконкому Строженко, побоюючись за своє життя та життя інших «радянських службовців», у листі до Гадяцької повітової військової наради просив терміново надіслати до села 20 червоноармійців, тому що кругом бродять «лісовики», а надій на місцеву міліцію мало – вона пов'язана з повстанцями [22].

Після того, як І. Крупський вийшов з лісу і легалізувався, В. Тяло, зважаючи на несприятливі зимові умови, у грудні 1922 р. разом з 8 повстанцями залишив Гадяцький повіт і перебрався до Смоленської губернії, але по його сліду вже йшли чекісти. Після перестрілки В. Тяла разом з кількома повстанцями заарештували і відправили до полтавської в'язниці, де їх мали судити. У березні 1923 р. В. Тялові вдалося втекти з-під арешту. У Гадяцькому повіті він зібрав рештки своїх повстанців і продовжив збройну боротьбу.

Ховаючись по лісах і хуторах, повстанці нападали на органи радянської влади, тримали в постійному страхові її функціонерів, знищували документи радянських установ, особливо ті, що стосувалися стягнення податків.

27 квітня після чергової вдалої операції загін В. Тяла розташувався на відпочинок у Плішивцях. Дізнавшись через секретних інформаторів («сексотів») Чека про його місцезнаходження, секретар Веприцького райкому КП(б)У Сердюков і секретар сільської ради Пінчук зібрали міліцію та мобілізували місцевих комсомольців і напали на повстанців. Незважаючи на те, що напад був несподіваним, повстанці відбилися. Під час перестрілки обидва секретарі були вбиті, а В. Тяло разом із загоном втік.

21 вересня 1923 р. в селі Кам'яному, що на кордоні Роменського і Сумського округів, через зраду чекістам вдалося таки вистежити і застрелити В. Тяла. Рештки його загону очолив учитель Стешенко, але як довго він

воював з більшовиками, достеменно не відомо [23].

До кінця 1923 р. на теренах Гадяцького повіту також діяли дрібні повстанські загони вчителя Вишняківського з Великих Будищ, Василя Воловика, Голобородька, Сибіряка і Кулеби, але реальну загрозу вони становили хіба що для представників місцевої радянської влади.

Втома від багаторічної боротьби, зневіра у можливість перемоги над сильним і підступним ворогом, «червоний терор» і репресії, а

також перехід у 1921 р. до менш обтяжливого для селян продовольчого податку призвели до згортання збройної боротьби повстанців.

Сотні, якщо не тисячі, уродженців Гадяцького повіту брали участь у боротьбі за свободу і незалежність України. Більшість із них загинули в нерівній боротьбі й їхні імена, крім знаних отаманів, залишаються невідомими для широкого загалу. Ті, хто вижили, були репресовані в роки «великого терору» другої половини 30-х років минулого століття.

Джерела та література

1. Непретов П. И. В. Г. Короленко. Летопись жизни и творчества. 1917-1921. – М., 1990 / П. Й. Негретов. – М., 1990. – С. 190.
2. Державний архів Полтавської області (далі – ДАДО). – Ф. П-7, оп. 1, спр. 51, арк. 73.
3. Реvegук В. За волю України. Нариси історії повстансько-партизанської боротьби на Полтавщині в 1917-1923 рр. / Реvegук Віктор. – Полтава, 2007. – С. 64.
4. ДАПО. – Ф. П-99, оп. 1, спр. 79, арк. 57-58.
5. Там само. – Ф. П-7, оп. 1, спр. 51, арк. 66.
6. Там само, арк. 10.
7. Там само, ф. Р-3123, оп. 5, спр. 2, арк. 7.
8. Там само, ф. П-99, оп. 1, спр. 25, арк. 3.
9. Чайка І. Дзвони над Лютенькою. Документальний роман / Чайка Іван. – Гадяч, 2001. – С. 153.
10. ДАПО, ф. П-7, оп. 1, спр. 52-А, арк. 8-9.
11. Там само, ф. Р-3123, оп. 5, спр. 7, арк. 32.
12. Чайка І. Вказ. праця. – С. 272.
13. ДАПО, ф. Р-3872, оп. 1, спр. 504, арк. 74.
14. Там само, ф. Р-3123, оп. 5, спр. 7, арк. 7.
15. Там само, ф. Р-1503, оп. 1, спр. 50, арк. 69.
16. Там само, ф. Р-3123, оп. 1, спр. 29, арк. 25.
17. Реvegук В. Отамани Полтавського краю – борці за волю України / Реvegук Віктор. – Полтава, 2011. – С. 146.
18. ДАПО, ф. Р-3872, оп. 1, спр. 81, арк. 108.
19. Там само, ф. П-99, оп. 1, спр. 42, арк. 16.
20. Там само, ф. Р-1503, оп. 2, спр. 1, арк. 181.
21. Коротенко В. Отаман Іван Крупський / Коротенко Володимир // Полтавська Петлюріана. Матеріали ІV Петлюрівських читань. – Полтава, 1999, с. 80-83.
22. ДАПО, ф. Р-3123, оп. 1, спр. 33, арк. 29.
23. Там само, ф. Р-3872, оп. 1, спр. 539, арк. 7.

Віктор Реvegук

Атамани повстанцев Гадяцького края (1920-1923 гг.)

Статья освещает вооруженную борьбу за государственную независимость Украины на территории Гадяцкого уезда Полтавской губернии в течение 1920-1923 годов. Предметом исследования являются атаманы повстанческих отрядов Л. Христовой, Ф. Буховецкий, А. Коваль, И. Крупский и В. Тяло.

Ключевые слова: большевистский режим, Гадяч, повстанцы, атаманы, красный террор.

Victor Peveguk

Atamans of insurgents of the Gadyach region /1920-1923/

The article lights up the armed fight for the state system of Ukraine in Gadyach district of the Poltava area during 1920-1923. The article of research are atamans of insurgent detachments of L. Khrystovuy, F. Buhovetskiy, O. Koval, I. Krupskuy and V. Tyalo.

Key words: bolshevist mode, Gadyach, insurgents, atamans, red terror.